

УДК 343.914

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.40>**Марина Хоменко,**

студентка V курсу

Інституту прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Михайло Романов,

канд. юрид. наук,

доцент кафедри кримінології і кримінально-виконавчого права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ

Стаття присвячена дослідженню питання захисту прав засуджених у контексті застосування практики Європейського суду з прав людини. Захист прав засуджених є правовим інститутом, що гарантує дотримання загальних прав людини з огляду на специфіку для відповідних осіб. Особлива увага приділена застосуванню рішень ЄСПЛ у справах, стороною яких є Україна, а саме «Бігун проти України», «Полторацький проти України», «Коваль проти України», «Віслогузов проти України». У них проаналізовано вплив наведених рішень ЄСПЛ та висловлених рекомендацій на фактичний стан захисту прав засуджених, а також пропозиції з удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України. Розглянуто актуальні зміни в законодавстві, що впливають на визначення та захист прав засуджених. Підкреслено основні порушення, що були з боку України як держави-підписанта Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також правові висновки, відповідальність, визначену ЄСПЛ. Серед найбільш частих порушень варто згадати обмеження права на побачення з родиною, заборону зустрічей з представником, отримання пошти, ненадання кваліфікованої чи необхідної медичної допомоги, дискримінацію та обмеження права підтримувати будь-який зв'язок із зовнішнім світом. Зазначено, що захист прав засуджених у ЄСПЛ є механізмом запобігання неправомірним втручанням і зловживанням з боку держави, який за допомогою винесення рішень і присудження відповідних компенсацій перетворює принципи, закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з декларації, на реальні правовідносини. Підкреслено, що саме можливість захисту створює умови для існування, підтримання та гарантування відповідних правовідносин. Водночас зазначено, що правове регулювання у цій сфері та фактична реалізація закріплених положень належним чином не забезпечують захист прав засуджених згідно з міжнародними стандартами, адже кількість рішень проти України є досить значною порівняно з країнами Ради Європи.

Ключові слова: міжнародно-правова практика, механізм захисту, порушення права засудженого, сутність захисту прав засудженого, забезпечення прав засудженого.

Постановка проблеми. Європейський суд з прав людини є універсальним механізмом захисту порушених прав. Йому притаманний всеохоплюючий характер, адже Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод дуже ефективно працює щодо засуджених, підкреслюючи, що засуджені – теж люди. Нині вплив рішень ЄСПЛ є досить значним та охоплює різноманітні правові аспекти: від боротьби зі злочинністю та забезпечення судочинства до захисту прав і свобод засуджених осіб. Україна є державою, що підписала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та має зобов'язання щодо її впровадження на своїй території, тому актуальним та важливим є забезпечення реалізації цих

положень на практиці в контексті захисту прав засуджених.

Зазначена проблематика є актуальною, оскільки випадки звернення до ЄСПЛ є непоодинокими і стосуються, зокрема, захисту прав та інтересів засуджених. Відповідній проблематиці приділяли увагу П.П. Андрушко, О.О. Дудорова, К.П. Задоя, П.П. Андрушко, Т.І. Фулей та інші науковці.

Метою статті є вивчення теоретичних та практичних аспектів використання практики ЄСПЛ через призму захисту прав засуджених, дослідження рішень Європейського суду з прав людини у справах, де Україна виступає стороною, та їх впливу на захист прав засуджених.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна співпраця держав у галузі прав людини відбувається у формі запровадження певних стандартів щодо змісту правового статусу індивіда та прийняття державами зобов'язань дотримуватися цих стандартів у своєму внутрішньому законодавстві та в повсякденній діяльності. Важливою функцією Європейського суду з прав людини є забезпечення неухильного дотримання і виконання норм Конвенції державами-учасницями. Важливість Конвенції обумовлена не тільки широтою закріплених у ній прав, але й механізмами захисту, створеними для розслідування можливих порушень і для забезпечення виконання обов'язків, передбачених Конвенцією. Вона дає право громадянину держави, у якій поширилась юрисдикція Європейського суду, звернутися до цього органу, якщо громадянин вважає, що його права було порушено й суд виніс несправедливе рішення. Стаття 55 Конституції України надає право громадянам України звернутись із заявою до Європейського суду [13]. Впровадження норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод сприяє використанню принципів, які в ній закріплені, а також впровадженню положень, що містяться в рішеннях ЄСПЛ, оскільки вони є реакцією на порушення державою-учасницею. Діяльність ЄСПЛ можна розглядати як механізм захисту прав засуджених, гарантування яких покладається на державу [1, с. 146].

Як відомо, у 2014 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», що стимулював реалізацію різних напрямів забезпечення прав засуджених, що стали предметом цього дослідження. Крім того, Верховна Рада прийняла Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань)» від 6 вересня 2016 р., яким урегульовано питання примусового годування засуджених, зазначені додаткові гарантії захисту прав засуджених жінок та жінок, які мають при собі дітей, а також неповнолітніх [2]. Зазначений Закон також розширив перелік заходів заохочення, що можуть застосовуватись до засуджених, що забезпечить їх реальний вплив на поведінку засуджених. Аналізуючи наведений Закон, можемо сказати про те, що законодавець намагається удосконалити законодавство у сфері захисту прав засуджених [3]. Відповідно до ст. 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, дер-

жави-учасниці беруть на себе обов'язок щодо забезпечення кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, прав і свобод, передбачених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Це положення, безсумнівно, стосується забезпечення захисту прав засуджених осіб [4].

Рішення ЄСПЛ містять позиції, що сприяють забезпеченню запобігання катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження. Україна посідає одне з перших місць за кількістю справ серед держав-членів Ради Європи, які перебували на розгляді в ЄСПЛ [6]. Загалом у ЄСПЛ перебувало 56 250 справ проти держав – сторін Конвенції, на Україну припадали 7 100 справ, а це означає, що 12,6% від загальної кількості справ стосуються вірогідного порушення прав людини з боку держави. У ЄСПЛ можна оскаржити порушення державою в особі її органів, установ, організацій, посадових осіб чи інших владних суб'єктів прав людини або основоположних свобод, які передбачені Конвенцією про захист прав та основоположних свобод людини та Протоколів до неї [6]. Засуджений має право подати скаргу до ЄСПЛ після того, як вичерпав усі доступні ефективні національні засоби юридичного захисту, в Україні це означає, що справу повинні розглянути усі інстанції [1, с. 146–148].

У справі «Бігун проти України» заявники стверджували, що була наявна абсолютна заборона тривалих побачень з родичами, яка до травня 2014 р. існувала в Україні для засуджених до довічного позбавлення волі, що порушило їхні права.

Заявники зазначали, що, згідно зі ст. 8 Конвенції, «кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом». ЄСПЛ дійшов висновку, що в цій справі було порушення ст. 8 Конвенції і присудив сплатити заявнику відповідну компенсацію [7].

ЄСПЛ розглядав скаргу у справі «Полторацький проти України», де піднімалося питання щодо тримання, поводження із заявником у так званому коридорі смерті в СІЗО Івано-Франківської області. Полторацький скаржився на обмеження права на побачення з родиною, на те, що йому не дозволяли мати зустрічі з адвокатом, а також відсилати й отримувати листи, дивитися телебачення і мати будь-який зв'язок із зовнішнім світом. ЄСПЛ зазначив, що таке втручання може бути виправданим лише у разі застосування «відповідно до закону». Проте у цій справі

Суд вважає, що не можна сказати, що втручання у право заявника на повагу до приватного і сімейного життя та кореспонденцію було здійснено «відповідно до закону», як вимагається ст. 8 Конвенції, отже, зазначену статтю Конвенції було порушено [8].

Справи щодо України стосуються порушення ст. 3 Конвенції, а саме таких різноманітних аспектів, як, наприклад, неналежні умови тримання під вартою («Віслогузов проти України», «Данкевич проти України», «Коваль проти України» тощо); незабезпечення своєчасної та належної медичної допомоги («Кучерук проти України», «Петухов проти України» тощо). «Коваль проти України» – справа, що також висвітлює низку порушень прав засуджених. Заявник скаржився на неналежне поводження з ним під час перебування під вартою. Коваль скаржився на те, що державні органи не забезпечили належного та необхідного лікування та медичної допомоги. Він зазначав, що неналежні умови тримання його під вартою спричинили тяжкі страждання і погіршення його стану здоров'я. Заявник звертався до ст. 3 Конвенції, що забороняє катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження. Як зазначено у п. 66 рішення, під час перебування під вартою поводження з ним було жахливим і мало цілеспрямований характер зламати його моральний опір і примусити свідчити проти третіх осіб та зізнатися у злочинах, які він не вчиняв. Важливим аспектом є висвітлення порушень, пов'язаних із побутовими умовами засуджених. Так, Коваль наголошує у скарзі на тому, що камери СІЗО № 13 були повні паразитів. Відкритий туалет був розташований недалеко від стола на підвищенні навпроти дверей камери розміром у 12 квадратних метрів, у якій перебувало вісім в'язнів. Хворі в'язні, переведені з інших установ виконання покарань або слідчих ізоляторів, деякі з яких страждали на туберкульоз та венеричні захворювання, перебували з іншими в'язнями у тих самих приміщеннях, створюючи небезпеку зараження [9].

У справі «Віслогузов проти України» заявник скаржився на те, що під час відбування покарання йому кілька разів примусово вводили психотропний препарат; камери були переповненими, харчування було недостатнім, а санітарно-гігієнічні умови – незадовільними; побутові умови тримання були неналежними з огляду на переповненість камер і відсутність вентиляції; протягом усього часу відбування покарання він був позбавлений медичної допомоги. Внаслідок цього було порушено ст. 3 Конвенції, яка передбачає, що нікого

не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. ЄСПЛ констатував наявність правопорушень прав засудженого, а також зобов'язав Україну відшкодувати 8 тисяч євро заявнику [10].

Однією з останніх справ є справа «Беляєв та інші проти України». Заявниками є засуджені до довічного позбавлення волі, що відбувають покарання. Вони зазначали, що зазнали порушення права на повагу до приватного і сімейного життя через відсутність можливості мати тривалі візити зі своїми близькими родичами, членами сімей. Проте урядом були спростовані відповідні вимоги, але Суд визнав порушення ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації) разом зі ст. 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя) [11, с. 18–19].

Також однією з останніх справ є справа «Сукачов проти України», де заявник скаржився на погану вентиляцію, систему водовідведення, антисанітарні умови тримання та тримання засуджених у переповнених камерах. Він стверджував, що це саме по собі становило порушення ст. 3 Конвенції, проте він не мав ніяких ефективних засобів правового захисту щодо своїх скарг. Беручи до уваги поточні міркування та наявну проблему, яка існувала протягом багатьох років, значну кількість осіб, на яку вона вплинула або здатна вплинути, а також термінову необхідність забезпечити їм необхідне та доречне відшкодування на національному рівні, Європейський суд вирішив застосувати процедуру пілотного рішення в цій справі та назвав комплексні заходи для вирішення структурної проблеми. Зрештою, враховуючи постійний та триваючий характер проблеми та явну відсутність будь-якого конкретного рішення, Європейський суд закликав українські органи влади забезпечити доступні ефективні превентивні та компенсаторні засоби захисту [14].

Як свідчить практика ЄСПЛ, права засуджених у нашій країні, на жаль, перебувають на неналежному рівні забезпечення. Такі справи, як «Вінтман проти України», «Логвіненко проти України», «Петухов проти України», «Сукачов проти України», красномовно вказують на недосконалість засобів забезпечення та захисту прав засуджених. У сьомій періодичній доповіді України про виконання положень Конвенції ООН проти катувань та нелюдного або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання Уряд відповідав на рекомендації і питання, які були сформульовані Комітетом ООН проти катувань та жорстокого поводження, і, як вбачається зі змісту відповідей, реформування

і вдосконалення процесу виконання покарань в Україні все ще перебувають на низькому рівні реалізації. Багато проблем і складнощів існує саме у сфері забезпечення й реалізації прав засуджених. Нині засуджені поінформовані про всі механізми захисту, тому більшість засуджених вміє ними користуватися і, незважаючи на деякі перешкоди з боку окремих посадових осіб органів та установ виконання покарань, робить це [15, с. 2–4].

Висновки

Підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що вплив рішень ЄСПЛ набуває суттєвого значення у зв'язку з адаптацією законодавства України до стандартів Європейського Союзу стосовно захисту прав засуджених. Конвенція про права людини містить низку статей щодо захисту осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, оскільки вони є частиною загальних невід'ємних прав людини, які мають бути захищені державою, яка підписала Конвенцію. Засуджена особа має право на захист у разі порушення права, отже, може звертатися за захистом, зокрема, до Європейського суду з прав людини. Варто зазначити, що відповідний механізм захисту від порушення прав засуджених дедалі частіше використовується. Процедура є досить тривалою, але справедливою, неупередженою рішення та наявність справедливих висновків відіграють значну роль у відповідних рішеннях.

Список використаних джерел:

1. Ільїна О.В. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 5. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2019/32.pdf.
2. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань : Закон України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1488-19>.
3. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення : Закон України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1487-19>.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11 та 14 з Протоколами № 1, 4, 6, 7, 12 та 13. *Право України*. 2010. № 10.

5. Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

6. Центр інформації про права людини. URL: https://humanrights.org.ua/material/ukrajina_vzhe_ne_lider_za_kilkistju_skarg_proti_neji_u_jespl_aktualna_statistika_vid_jevosudu_ta_minjust.

7. Справа «Бігун проти України» (Заява № 30315/10). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d50#Text.

8. Справа «Полторацький проти України» (Заява № 38812/97). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_838#Text.

9. Справа «Коваль проти України» (Заява № 65550/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_143#Text.

10. Справа «Віслогузов проти України» (Заява № 32362/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_568#Text.

11. Огляд рішень Європейського суду з прав людини. Рішення за період з 3 червня 2019 року по 7 червня 2019 року / відп. за вип. О.Ю. Тарасенко, Д.П. Мордас, Р.Ш. Бабанлі. Київ, 2019. Вип. 21. 36 с.

12. Блажівська Н.Є. Виконання рішень Європейського суду з прав людини. Порівняльний аспект. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 2.

13. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр. та доп. Київ, 2015. 208 с.

14. Роль ЄСПЛ у забезпеченні належного та ефективного механізму захисту прав людини в Україні. *Юридична Газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/rol-espl-u-zabezpechenni-nalezhnogo-ta-efektivnogo-mehanizmu-zahistu-prav-lyudini-v-ukrayini.html>.

15. Справа «Сукачов проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f12#Text.

16. Романов М.В. Захист прав засудженого як правовий феномен. С. 2–4. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2020/86.pdf.

Maryna Khomenko, Mykhailo Romanov. The European Court of Human Rights in the mechanism of defense of the rights of the condemned

The article is devoted to the study of the protection of the rights of convicts in the context of the application of the case law of the European Court of Human Rights. The protection of the rights of convicts is a legal institution that guarantees the observance of universal human rights, taking into account the specifics of the persons concerned. Particular attention is paid to the application of ECtHR decisions in cases to which Ukraine is a party: "Runner v. Ukraine", "Poltoratsky v. Ukraine", "Koval v. Ukraine", "Visloguzov v. Ukraine". It analyzes the impact of these decisions of the ECtHR and the recommendations made on the actual state of protection of the rights of convicts, as well as proposals to improve the criminal executive legislation of Ukraine. Current changes in the legislation that affect the definition and protection of the rights of convicts are considered. The main violations committed by Ukraine as a signatory to the Convention for

the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and legal conclusions are highlighted, as well as the responsibility determined by the ECtHR. The most common violations include restrictions on the right to see a family, a ban on meeting with a representative, receiving mail, failure to provide qualified or necessary medical care, discrimination, and restrictions on maintaining any contact with the outside world. It is pointed out that the protection of the rights of convicts in the ECtHR is a mechanism to prevent unlawful interference and abuse by the state, which through decision-making and awarding appropriate compensation transforms the principles enshrined in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from a declaration into a real legal relationship. It is emphasized that the possibility of protection creates the conditions for the existence, maintenance and guarantee of the relevant legal relationship. At the same time, it is noted that the legal regulation in this area and the actual implementation of the enshrined provisions do not protect the rights of convicts in accordance with international standards, as the number of decisions against Ukraine is quite significant compared to Council of Europe countries.

Key words: international legal practice, protection mechanism, violation of the convict's right, essence of protection of the convict's rights, ensuring the convict's rights.

